

УДК 331.1

К.В. Красночубенко, доц., канд. екон. наук

С.І. Сергійчук, викладач

Національний університет кораблебудування, м. Миколаїв

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ В СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПРОДУКТИВНІСТЮ ПРАЦІ

Розкриті різні підходи до визначення поняття "продуктивність праці" в різних сферах економіки. Визначена проблема відсутності вітчизняних розробок в сфері оцінки продуктивності праці невиробничого персоналу. Досліджені різні підходи при яких деякі показники (продуктивності, ефективності, результативності та якості праці) розглядалися як більш ширшими ніж інші, визначені переваги і недоліки даних підходів. Систематизований понятійний апарат у вигляді схеми показників продуктивності й результативності праці.

Раскрыты разные подходы к определению понятия "производительность труда" в разных сферах экономики. Определена проблема в отсутствии отечественных разработок в сфере оценки производительности труда непромышленного персонала. Исследованы различные подходы, при которых некоторые показатели (производительности, эффективности, результативности и качества труда) рассматривались как более широкие, чем другие, определены преимущества и недостатки данных подходов. Систематизирован понятийный аппарат в виде схемы показателей производительности и результативности труда.

Different approaches to definition of concept "labor productivity" in different spheres of economy are opened. The problem in absence of domestic development in sphere of an estimation of labor productivity of the non-productive personnel is determined. Various approaches at which some

parameters (productivity, efficiency, effectiveness and qualities of labor) were considered as wider than others, investigated advantages and lacks of the given approaches are determined. The conceptual device as the circuit of parameters of productivity and effectiveness of labor is systematized.

Ключові слова: продуктивність, ефективність, результативність та якість праці.

Постановка проблеми. Не зважаючи на те, що одним з найважливіших понять, які характеризують процес праці, є продуктивність праці, в економічній літературі щодо цієї категорії немає однозначного визначення. Дослідження теоретичних засад вказує на те, що серед економістів відсутня єдина точка зору з приводу трактування та розмежування категорій "продуктивність", "ефективність", "результативність" та інших властивостей праці.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні проблеми продуктивності праці знайшли своє відображення в основоположних роботах науковців минулого: А. Сміт, Р. Оуен, Ч. Беббіджем, О.Конт, Н.Сеніор, Ф.Тейлор, Г.Емерсон, А.Файоль, Ф.Гілберт, Б. Сзем, Ф. Бастиа, К.Маркс. Серед сучасних вчених-економістів суттєвий внесок в розвиток теорії й практики зробили: Д.Скот Синк, Д.Кендрик, Е.Деннісон, С.Фабрикант, Р.Солоу, Д.МакГрегор, Т.Питерс, Р.Уотермен, М.Х. Маскон, П.Друккер, Д.П.Богиця, І.К.Бондар, Р.В.Гаврилов, Б.М.Генкин, О.Е.Германова, А.М.Колот, В.С.Астраускас, М.Абрамович, І.І.Прокопенко.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні поглядів провідних вчених на продуктивність праці та в систематизації понятійного апарату.

Виклад основного матеріалу. Продуктивність праці досить широке економічне поняття та, як усяке поняття, характеризується змістом (повнота обліку витрат праці) і обсягом (рівень управління).

За обсягом поняття продуктивності праці охоплює економіку в цілому, галузі, підприємства, робочі місця, окремі продукти. Змістом

(ознакою) її може бути валовий виробіток на одного працівника, обсяг виробленої чистої продукції або кількість деталей на відпрацьований час. Основна відмінність застосування поняття продуктивності праці в теорії й практиці зарубіжних країн від його трактування в нашій практиці саме за обсягом: по вертикалі, за рівнем управління, вони збігаються (от окремого працівника до рівня держави в цілому), по горизонталі, за повнотою обліку витрат праці, крім виробничої сфери в зарубіжних країнах воно охоплює також всю сферу послуг (включаючи урядові заклади), а у виробничій сфері – всі категорії працівників, а не тільки так званих продуктивних (рис.1).

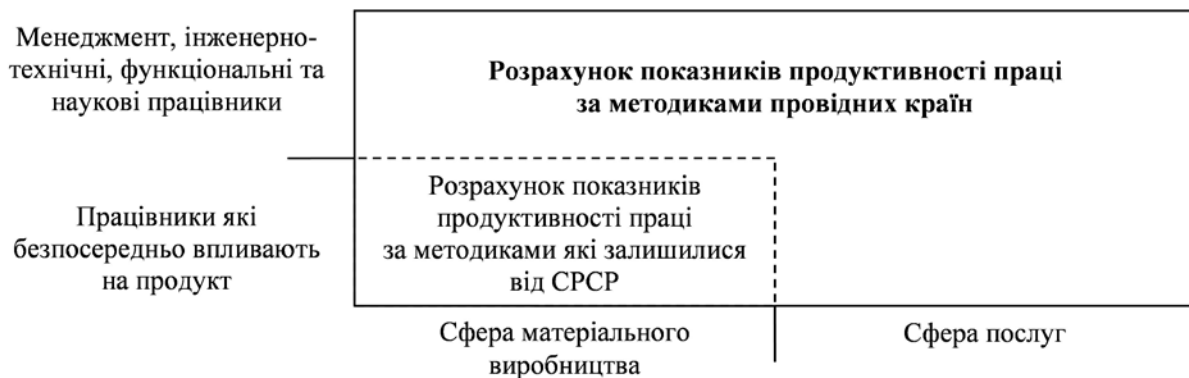

Рис. 1. Економічні сфери, для котрих розраховують продуктивність праці в провідних країнах з розвинутою ринковою економікою

Серед українських вчених відсутня єдина точка зору з приводу трактування та розмежування в поняттях продуктивна чи не продуктивна праця. Цей недолік який залишився від радянських часів й не так далеко відійшов від трактувань Адама Смита. Предмет даної книги в сучасних умовах вже не має права на існування і є анахронізмом. Представники професій, праця яких в часи А. Смита не закріплювався ні в якому матеріальному продукті, зайняла в структурі зайнятості розвинених країн домінуюче місце. Послуги здобули продуктивний характер і враховуються як рівноправна частина валового національного продукту. А тим часом серед українських вчених уявлення про продуктивну й непродуктивну працю як би застигли на рівні тої епохи, коли практично єдиним джерелом багатства й добробуту була фізична праця безпосереднього виробника

матеріальних благ. Термін "невиробнича діяльність" занадто часто розшифровується на практиці як "непродуктивна діяльність". І це негативно позначається на оцінці тенденцій розвитку професійної структури зайнятості, проявом чого можуть служити свідомі й несвідомі спроби закріпити сформовану в нашій країні в період індустріалізації структуру кадрів, характерну для економіки з перевагою ручної й машинно-ручної праці.

Постає необхідним перестати прислухатися до активних прихильників витратного господарського механізму, що звикли віддавати перевагу не технічному переозброєнню й впровадженню праце-зберігаючи технологій, а перенасиченню виробництва надлишковою чисельністю робітників, які безпосередньо впливають на продукт. Продукція наших підприємств не витримує конкуренції із закордонної саме в тих параметрах, які забезпечуються різними групами невинробничого персоналу. Якщо звернутися до світового досвіду, тоді на одне нове робоче місце в машинно-ручному виробництві необхідно 3-4 і більше нових місць "невиробничого" характеру.

Під продуктивним можна розуміти тільки працю з безпосереднього випуску продукції, тоді продуктивність робочого місця (цеху, підприємства) – це сумарна продуктивність окремих працівників на конвеєрі. Але можна розглядати як продуктивну також працю й організаторів виробництва, які з'єднують живу й упредметнену працю в єдиний технологічний процес. Про те, наскільки ефективно таке з'єднання – через організаційну структуру виробництва, систему стимулювання, набір технологічних рішень, – може свідчити відповідний показник продуктивності. В остаточному підсумку, ціль виміру продуктивності праці – знаходження резервів підвищення її рівня. Основні резерви сьогодні, швидше за все ця не майстерність окремих працівників фізичної праці, а навички, уміння тих, хто керує продуктивним процесом у цілому,

відповідає за його технічний стан, як у рамках окремого підприємства, так і в рамках більших господарських одиниць.

Не зважаючи на те, що одним з найважливіших понять, які характеризують процес праці, є продуктивність праці, в економічній літературі щодо цієї категорії немає однозначного визначення. Дослідження теоретичних засад вказує на те, що серед економістів відсутня єдина точка зору з приводу трактування та розмежування категорій "продуктивність", "ефективність", "результативність" та інших властивостей праці.

На даний час в більшості літератури з економіки праці визначення поняття "продуктивність праці" виглядає приблизно так, як висловила Бєлокрилова Е.Г.: "Продуктивність праці – це плодотворність, продуктивність виробничої діяльності людей, вимірювана кількістю часу, затраченого на одиницю продукції, або кількістю продукції, виробленої в одиницю робочого часу (година, день, місяць, рік)" [3, с.131].

Але поважаючи старі методи вимірювання продуктивності праці, автори підтримують точку зору Петрова Н.И.: "Невже високопродуктивна праця – це обов'язково праця в поті чола, як біблійне покарання за гріхи. Ні, звичайно, праця повинна бути високоорганізованою і висококваліфікованою. Вона повинна супроводжуватися високою якістю зробленого й умілим, розумним використанням знарядь і предметів праці. Вона повинна мати кінцевою метою високий рівень життя людей і планомірний, динамічний розвиток суспільства. І тоді така праця з повним правом можна буде назвати справді продуктивною" [9, с. 61].

Частина економістів, ще з радянських часів, сходяться до думки, що ефективність за змістом більш широка категорія ніж продуктивність праці. Так, К. Маркс, Новожилов В.В., Богиня Д.П., Хромов П.А., Костін Л.А., Забелло В.І. та інші вчені описують поняття "ефективність", як більш широке, ніж продуктивність праці. На їх думку, категорія "ефективність"

може застосовуватися для аналізу всіх видів трудової діяльності, в той же час продуктивність праці характеризує лише матеріальне виробництво.

Новожилов В.В. вперше розмежував поняття "продуктивність" і "ефективність" суспільної праці. Він стверджував, що ефективність праці – більш широке поняття ніж її продуктивність. В ньому враховується не тільки кількість продукції, а і її відповідність потребам, а також елементи народногосподарського ефекту праці які не піддаються вимірюванню.

Богиня Д.П., Грішнова О.А. в своїй роботі "Основи економіки праці" приводять досить значимі аргументи на користь цієї теорії [4, с. 193-194]:

По-перше, розвинута ринкова економіка орієнтує суспільне виробництво на задоволення конкретних потреб споживачів. Це змушує виробників постійно оновлювати продукцію, розширювати її асортимент і поліпшувати якість, а для отримання максимального прибутку в результаті своєї діяльності скорочувати затрати праці. До того ж отримання прибутку підприємцями залежить від того, чи потрібну для споживачів продукцію вони виробляють. Такі умови висувають нові вимоги до оцінки результату праці й зумовлюють необхідність використання об'ємнішої, ніж продуктивність праці, категорії, якою, є ефективність праці. Зростання кількості і ролі працівників сфери обміну і грошово-кредитної системи розширює межі використання останньої.

По-друге, сучасна науково-технічна революція забезпечує розробку і виготовлення різноманітних видів високоякісної продукції, зростання обсягів її виробництва і скорочення затрат праці. Цей багатогранний результат праці не враховується і не оцінюється повною мірою категорією "продуктивність праці", що потребує використання іншої категорії, якою, на наше переконання, може бути "ефективність праці". В умовах сучасної науково-технічної революції зростають кількість і роль праці науковців, конструкторів, робітників та інженерно-технічних працівників, які зайняті в експериментальному виробництві нових зразків техніки, обладнання,

товарів широкого вжитку, що теж розширює сферу застосування категорії "ефективність праці".

По-третє, в сучасному суспільстві зростають кількість і значення праці в нематеріальних галузях суспільного виробництва, результат якої має різноманітні конкретні форми. Оцінка результативності трудової діяльності в нематеріальній сфері суспільного виробництва може бути дана, як ми вважаємо, на основі категорії "ефективність праці".

Автори згодні з тим що нові вимоги висуваються до результатів праці, до виготовлення різноманітних видів високоякісної продукції, зростає кількість і значення праці науковців, конструкторів, робітників, інженерно-технічних працівників та працівників в нематеріальних галузях суспільного виробництва. Проте, в зарубіжній практиці, як вже зазначалося, праця всіх цих працівників вже давно оцінюється за допомогою показників "продуктивності праці", найбільшим прикладом є опубліковані розробки Американського центру продуктивності – "Продуктивність праці білих комірців" [10].

Що до нових вимог які висуваються до результатів праці, як до високоякісної продукції, то для цієї мети використовують показники результативності праці, а показники продуктивності праці вже враховують більшість цих вимог.

Ряд вчених вважає, що продуктивність і ефективність праці характеризують співвідношення результатів і витрат з кількісної сторони, тому їх якісна сторона потребує розгляду такого питання як якість праці.

Поняття "якість праці" в економічній літературі й на практиці застосовується з різною метою. В теоретичному плані воно використовується як узагальнююча характеристика кваліфікаційної складності праці з метою диференціації рівня заробітної плати шляхом побудови тарифної системи. В практиці це поняття використовується як якість виконаної роботи. Якість праці як характеристика ефективності

повинна розглядатись з точки зору двох критеріїв: результативності праці і економічності витрат.

З нашої точки зору й з точки зору Міжнародної організації праці, у концептуальному змісті "якість праці" – основна складова продуктивності праці, тому що вона прямо впливає на результати діяльності підприємства. Через обсяги реалізації якість найбільш чітко відбиває продуктивність праці, тому що якість теж інтегрований показник: це і якість організації, і якість управління, і якість персоналу, і якість праці, і якість матеріалів.

Не дивлячись на широке розповсюдження терміну "ефективність праці", він не отримав серед економістів єдиного змістовного визначення. Нерідко в теорії і практиці поняття "ефективність праці", "продуктивність праці", "результативність праці" ототожнюються.

Так, Ткаченко В.П. вважає, що продуктивність праці це форма вираження її ефективності чи результативності, а А.Г. Грязнова поєднує поняття ефективності живої праці з її продуктивністю.

Берзін І.С., Калінін В. П. вважають, що "Під продуктивністю праці слід розуміти ефективність трудової діяльності людей. Зростання продуктивності праці означає підвищення її результативності (ефективності)".

Яковенко Е.Г. вважає, що продуктивність праці – це ступінь плідності, результативності доцільної діяльності людей в процесі виробництва товарів і послуг протягом певного часу. При характеристиці цього поняття завжди мають на увазі продуктивність живої праці. Продуктивність праці – центральне поняття ефективності суспільного виробництва. Категорія "продуктивність праці" характеризує результативність трудової діяльності й визначає кількість продукції, товарів і послуг, зроблених у певний період часу з використанням конкретного трудового ресурсу [14, с.25-27].

Буряк П.Ю. вважає, що продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням

обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, затраченої на виробництво цього обсягу, з іншого боку. Продуктивність праці визначає ступінь ефективності процесу праці [5, с.70].

Виноградов І.П. робить висновок: "продуктивність праці відображає ступінь ефективності конкретної живої праці, яка виготовляє певну кількість матеріальних благ в одиницю робочого часу... Зростання продуктивності праці проявляється в скороченні витрат робочого часу на виробництво одиниці продукції, або (що є теж саме) в збільшені випуску продукції при одних і тих же витратах робочого часу".

Остаточно підтверджує цю теорію Д.П. Богиня який спочатку підтримує теорію більш широкого показника "ефективності праці", а потім висловлює таку думку: "Узагальнюючим показником ефективності використання робочої сили є продуктивність праці, що, як і всі показники ефективності, характеризує співвідношення результатів та витрат, в даному випадку – результатів праці та її витрат" [4, с.201].

Автори більш підтримують точку зору Астрада В.С. В роботі "Система показників продуктивності праці (методи планування і аналізу)" він зазначає, що ніяких нових, конструктивних показників ефективності праці порівняно з відомими показниками продуктивності в економічній літературі не пропонується, тому недоцільне вживання самого терміну "ефективність праці" [2, с. 37].

Останнім часом з'являються вітчизняні автори, що підтримують зарубіжну точку зору. Наприклад, Г.Н. Черкасов вважає, що ефективність є більш вузьким поняттям ніж продуктивність праці.

У цьому плані заслуговує на велику увагу ознайомлення із закордонною теорією продуктивності: природи, значення, джерел, а також визначення впливу показників продуктивності на кінцеві результати роботи підприємства.

Відповідно до західної економічної теорії, продуктивність – це комплексна проблема, яку необхідно розглядати як в економічному, так і в

соціальному аспектах. Крім того, це поняття більше широке, чим ефективність.

На думку Стівенсона В. Дж., ефективність означає: витягти максимум з наявних ресурсів, а продуктивність – ефективне використання всіх можливих ресурсів. Наприклад, "проблема ефективності при підстриганні трави на галявині ручною газонокосаркою змусила сфокусуватися на тім, як оптимальніше використовувати вже наявну газонокосарку. Проблема продуктивності включила б можливість використання електричної косарки" [13, с.66].

Згідно з закордонними поглядами більш широким показником ніж "ефективність й продуктивність праці" є "результативність праці".

Слезінгер Т.Є. під результативністю праці розуміє "ступінь досягнення поставленої мети..., забезпечення конкурентоздатності продукції і високої якості виконуваних робіт та послуг за всією сукупністю споживчих властивостей понад ті вимоги, що враховані при оцінці продуктивності праці" [12, с. 274].

Так, видатний вчений Синк Д.С. виділяє як мінімум сім різних, але не обов'язково взаємовиключні критерії результативності [7, с. 68-71]:

1. Дієвість, ефективність (effectiveness) – це ступінь досягнення системою поставлених перед нею цілей, ступінь завершення "потрібної" роботи.

2. Економічність (efficiency) – це ступінь використання системою "потрібних" речей.

3. Якість (quality) – це ступінь відповідності системи вимогам, специфікаціям і очікуванням.

4. Прибутковість (profitability, benefit/burden) – це співвідношення між валовими доходами (у ряді випадків – кошторисом) і сумарними витратами (у ряді випадків – фактичними витратами).

5. Продуктивність (productivity) – це співвідношення кількості продукції системи й кількості витрат на випуск відповідної продукції. При

цьому показник продуктивності включає відношення показників дієвості і якості до показників економічності, а також коли кількість продукції й витрат визначаються у фінансовому вигляді, то показник продуктивності є показником прибутковості. Завдяки цьому даний показник є найбільш важливим серед показників результативності.

6. Якість трудового життя (quality of work life) – це те, яким образом особи, причетні до системи, реагують на соціально-технічні аспекти даної системи.

7. Впровадження нововведень (innovation) – можна визначити як прикладна творчість. Це процес, за допомогою якого ми одержуємо нові, більш досконалі товари й послуги.

Амстронг М., визначає ще більшу кількість показників результативності: гнучкість, якість, прибутковість, прибуток на інвестований капітал, валовий прибуток, оборотність товарних запасів, відповідність стандартам, кількість скарг від клієнтів, інновації, обсяг продажів на квадратний метр, загальний час виробничого циклу, обсяг відходів, відсоток загублених замовлень, строк розробки нової продукції, дохід на додану вартість, кількість клієнтів, співвідношення "продажу – запаси", використання устаткування, кількість повернень, моральна обстановка в колективі, кількість прогулів, поломки устаткування, рівень продуктивності, інші показники [1, с. 266]. Проте, найважливішим показником "результативності праці" якому Амстронг М. приділяє більше уваги – це "продуктивність праці".

Як доповнення можна представити висловлювання Богиня Д.П., який ототожнює поняття ефективність праці та результативність: "Ефективність праці – це її результативність. Вона показує співвідношення обсягу вироблених матеріальних або нематеріальних благ та кількості затраченої на це праці" [4, с. 192].

Таким чином, якщо зіставити погляди вчених, які більш широко визначають показники "ефективності праці", з поглядами закордонних

вчених, тоді можна зробити висновок що проблема полягає у термінології, й більшою частиною в перекладі термінів з однієї мови на іншу. На думку авторів необхідно залишити такі терміни як "продуктивність праці" й "результативність праці". А також приділити увагу більш новим термінам як "рентабельність праці" й "фінансова продуктивність".

Як свідчить історія розвитку цивілізації, високі темпи економічного росту забезпечувалися творчою працею. Тому інноваційна праця в цей час і визначає рівень добробуту народу й багатства країни. На думку Генкіна Б.Н., поняття продуктивної праці може представляти тільки історичний інтерес. "Практично треба говорити про рентабельну й нерентабельну працю, як у сфері матеріального виробництва, так і в інтелектуальній сфері – при створенні добутоків культури, науки, літератури, мистецтва" [6, с. 101].

Такий підхід дозволяє визначити ефективність трудової діяльності в будь-якій сфері на рівні макроекономічного аналізу. На рівні окремого підприємства співвідношення прибутку й середньооблікової чисельності працівників представляє, на думку Русак Н. А., фінансову продуктивність. Крім того, вона може бути розрахована і як відношення ціни одиниці продукції до ціни одиниці основного ресурсу на її виготовлення. Наприклад, ціни штанів до ціни матеріалу. У цьому випадку фінансова продуктивність характеризує міру відшкодування додаткових витрат у граничній ціні в результаті підвищення собівартості за рахунок росту ціни на основні ресурси [11, с. 270].

Однак і такий підхід у вимірі продуктивності праці має ряд недоліків. Він дуже чутливий до цін на продукцію, що випускається, залежить від її рентабельності і його неможливо використовувати для оцінки праці структурних підрозділів підприємства.

Висновки. Як висновок, схематично відобразимо систему понять, які характеризують результативність й продуктивність праці в країнах з розвиненою ринковою економікою (рис. 2).

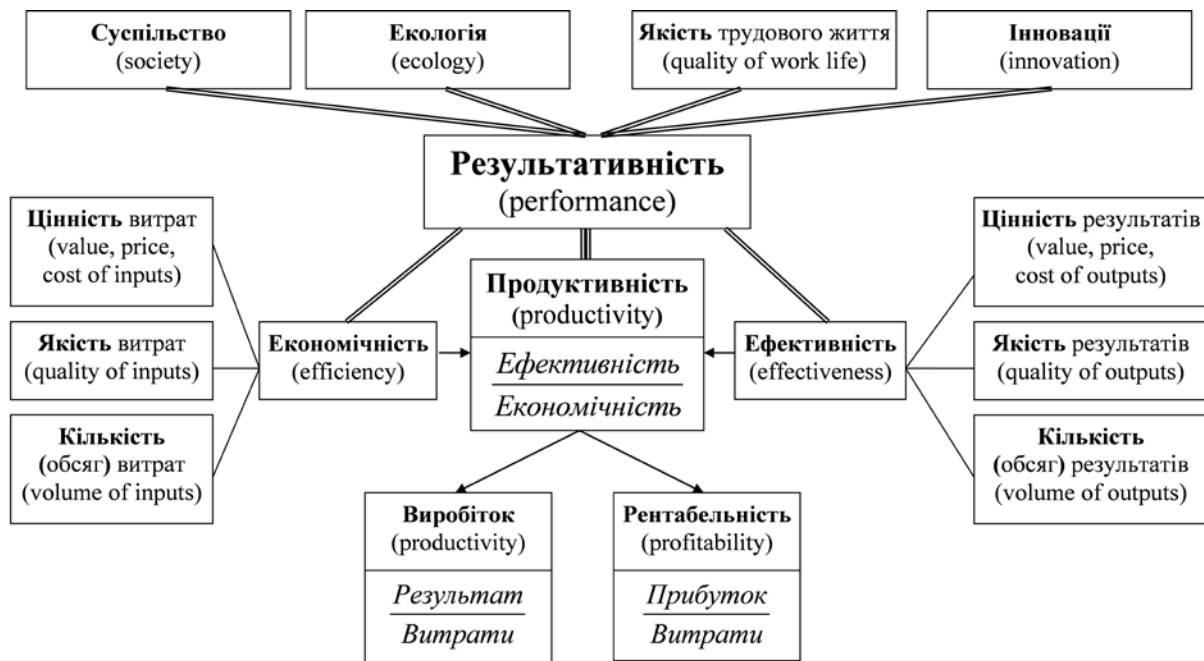

Рис. 2. Система понять результативності й продуктивність праці

Д. Скотт Сінк в роботі "Управління продуктивністю" процитував філософський афоризм: "Не можна управляти чим-небудь, якщо ви не можете це виміряти. І не можна що-небудь виміряти не зрозумівши" [40, с. 114]. На думку авторів, дана схема може бути використана на вітчизняних підприємствах для покращення розуміння сучасного понятійного апарату та підвищення конкурентоспроможності на світових ринках.

На закінчення, згідно з рекомендаціями Міжнародної організації праці, розрізняють поняття "продуктивність" і "продуктивність праці". Продуктивність – це є ефективність використання ресурсів та чинників праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації – під час виробництва різних товарів і надання послуг. Вона відбиває взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, що були витрачені на їх виробництво. Продуктивність дає змогу порівнювати виробництво на різних рівнях економічної системи (на рівні окремого індивіда, цеху, підприємства, організації, галузі й держави) з використаними ресурсами. Під час їхньої оцінки необхідно враховувати зростання вартості енергії, сировини, витрат пов'язаних з безробіттям, тощо. [8, с.129-130]. Таким чином, "продуктивність праці" – є частковим

показником "продуктивності виробництва" й основним показником "результативності праці".

1. Армстронг М. Менеджмент: методы и приемы: Пер. с 3-го англ. изд. – К.: Знання-Прес, 2006. – 876с.

2. Астраускас В.С. Система показателей производительности труда (методы измерения, планирования и анализа). – Вильнюс: Минтис 1979. – 237 с.

3. Белокрылова О.С. Экономика труда: Конспект лекций. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 223с.

4. Богиня Д.П., Грیشнова О.А. Основы економіки праці: Навч. посібник. – К.: Знання-ПРЕС, 2000. – 313 с.

5. Буряк П.Ю. Економіка праці й соціально-трудова: Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 438с.

6. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов – М.: Норма, 2002. – 400с.

7. Д.Скотт Синк. Управление производительностью. Планирование, измерение и оценка, контроль и повышение. – М.: Прогресс, 1989. – 528с.

8. Калина А.В. Економіка праці. Навч. посіб. / МАУП. – К.: МАУП, 2004. – 268с.

9. Петров Н.И. О производительности труда. – М.: Знание, 1991. – 62с.

10. Производительность труда белых воротничков / общ. ред. В.В. Зотова. – М.: Прогресс, 1989. – 248 с.

11. Русак Н.А., Русак В.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: Справочное пособие. – Минск: Высш. школа, 1997. – 309 с.

12. Слезингер Г.Э. Труд в условиях рыночной экономики: Учеб. пособ. – М.: ИНФРА – М, 1996. – 335с.

13. Стивенсон В.Д. Управление производством: Пер. с англ. – М.: ООО "Изд-во Лаборатория базовых знаний"; ЗАО "Изд-во Бином", 1998. – 928 с.

14. Яковенко Е.Г. Экономика труда: учебное пособие. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 319с.